

BATÓ MÁRK–SZENT-IVÁNYI BALÁZS

A LISSZABONI STRATÉGIA EREDMÉNYEI ÉS A NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK – FOGLALKOZTATÁSI SZEMPONTBÓL

A globális kihívásokra Európa eddig az úgynevezett Lisszaboni Programmal adta a legátfogóbb és legkidolgozottabb választ. A Lisszaboni Program, amelyet a tagállamok 2000 márciusában fogadtak el, célul tűzte ki, hogy az Európai Uniónak 2010-ig a világ legversenyképesebb gazdaságává kell válnia. A lisszaboni Program számos vonatkozásban mérföldkő, az áttörés lehetőségét ígéri az Unió és a tagországok modernizációja és világgazdasági felzárkózása szempontjából. A koncepció kiinduló pontja, hogy Európa gazdasági globálisan versenyző piacgazdaságok, amelyek csak a tudásalapú gazdaság és társadalom megteremtésével lehetnek sikeresek. A globális versenyképesség nélkül nem lehetséges a gazdaság dinamizálása, a foglalkoztatás magas szintjének elérése, s csak a versenyképesség birtokában lehet a szociális juttatásokat magas szinten tartani, a környezetet fenntartani. A Lisszaboni Program foglalkoztatási céljainak megvalósítása ellen ható nemzetközi tényezőket elemzi Bató Márk és Szent-Iványi Balázs tanulmánya. (Dr. Palánkai Tibor, akadémikus)

BEVEZETÉS

Európa nemzetközi gazdasági versenyben elfoglalt pozíciója meghatározó jelentőségű a kontinens lakóinak jóléte szempontjából. A világgazdaságba történő versenyképes integráció munkahelyeket teremt, ám a versenyképesség fenntartása folyamatos alkalmazkodást és struktúraváltásokat kíván, amelyek gyakran épp a foglalkoztattakat érintik a legsúlyosabban. Európa versenyképességét egyre több kihívás éri: a kontinensen magas az állami újraelosztási hányad és az adók, rugalmatlanok a munkaerőpiacok, öregszik a lakosság stb. Nem szabad azonban megfeledkezni a nemzetközi hatásokról sem: a globalizáció által teremtett növekvő verseny a vállalatokat is alkalmazkodásra kényszeríti, ami tevékenységük Európán kívülre települését is eredményezheti.

Az Európai Unió versenyképesség-növelést célzó programja, a lisszaboni stratégia 2005-ös megújítása óta több sikert is fel tud mutatni a növekedés és foglalkoztatás terén, noha tény, hogy a pozitív fejlemények a nemzeti reformprogramok mellett részben konjunktúrális hatásoknak is köszönhetőek. A globalizáció által okozott nemzetközi kihívások azonban épp e sikerek ellen hatnak, ezért kulcsfontosságú a kontinens számára, hogy megtalálja a hatékony válaszadás és alkalmazkodás módját.

A tanulmány célja, hogy felvázolja a lisszaboni stratégia eddigi eredményeit, és ezek tükrében elemezze a globalizáció által szükségessé tett alkalmazkodási folyamatok eddigi hatásait az európai foglalkoztatásra. A cikkben kifejtjük, hogy a ver-

senyképeség fenntartása szempontjából kétségtelenül szükség van alkalmazkodásra. Az alkalmazkodás hatékonyságának javítására valamint negatív társadalmi következményeinek enyhítésére a megfelelő kormányzati eszközök rendelkezésre állnak.

A tanulmány első fejezete röviden áttekinti a lisszaboni stratégiát, a második fejezet pedig felvázolja fő eredményeit makro- és mikrogazdasági, valamint foglalkoztatáspolitikai szempontok alapján. Ezt követően kerül sor a globalizáció és az élesedő nemzetközi verseny által indukált folyamatok, az európai vállalati struktúraváltások és tevékenység-relokációs döntések kiterjedtségének és néhány hatásának vizsgálatára a harmadik részben. Végezetül a tanulmány megfogalmaz néhány szakpolitikai javaslatot a nemzetközi kihívások hatékonyabb kezelésére.

1. A LISSZABONI STRATÉGIA ÁTTEKINTÉSE

Az Európai Unió versenyképességi programjának szerepét betöltő lisszaboni stratégia 2000-es indulása óta több kisebb és egy jelentősebb (2005) átalakításon esett át. Mai formájában két prioritásra fókuszál, és három kiemelt területet ölel fel. A lisszaboni stratégia prioritásai a növekedés és foglalkoztatás, három nagy területe pedig a makrogazdaság, a mikrogazdaság és a foglalkoztatás. A mikrogazdasági reformok hivatottak a növekedést termelékenységi oldalról megalapozni, a foglalkoztatás növelését célzó intézkedések feladata pedig a potenciális munkaerő mind szélesebb körének a foglalkoztatottak közé való bevonása. A makrogazdasági program kiemelt helyét a stratégiában az eredmények fenntarthatóságához szükséges stabilitás indokolja.

A legutóbbi időszak tendenciái kedvező képet mutatnak az Európai Unió gazdaságáról. A gazdasági növekedés üteme bővült, értéke 2007-ben 2,9 százalék volt. 2000 óta tizenhárom millió új munkahely keletkezett, ennek több mint fele a 2005 óta eltelt időszakban. A munkanélküliség az utóbbi időben csökkenő tendenciát mutatott, 2007-es értéke: 6,9 százalék. Hosszú évek óta először fordult elő, hogy a termelékenység és a munkahelyteremtés egyszerre növekedett. A pozitív fejlemények eredményeképpen az EU-nak sikerült csökkenteni az USA-val szemben fennálló kibocsátási rést. Az eredmények értékelésénél figyelembe kell venni azt is, hogy nem kizárólag strukturális hatások generálták a kedvező folyamatokat, hanem a ciklikus faktoroknak is meghatározó szerepük volt. Az Európai Bizottság számításai szerint ugyanakkor a növekedést jelentős részben strukturális tényezők okozták. A lisszaboni stratégia szerepének és jelentőségének megítélése e szempontból szintén nem egyértelmű, mivel a reformok bevezetése óta eltelt idő még nem elégséges azok megalapozott értékeléséhez.

A munkaerőpiac működésének megítélésében jóval egyértelműbb értékelésre van mód. A trendek kedvezőek: a foglalkoztatás 2005 óta évenként 1 százalékkal bővült, ennek eredményeképpen 2007-re mintegy 6,5 millió új munkahely keletkezett. Növekedést mutat a nők foglalkoztatási rátája is, amelynek tekintetében a 2010-re kitűzött 60 százalékos cél elérhető közelségbe került. Az idősebb munkavállalók esetében is szignifikáns a javulás: a 2000-ben mért 37 százalékos szintet 2007-re sikerült 44 százalékra feltornászni. Hosszú, csökkenő trend tört meg a nyug-

díjba vonulási életkor vonatkozásában, amit szakértők elsősorban a nyugdíjreform hatásának tulajdonítanak. Kevésbé kedvező a kép az alacsony képzettségű munkaerő foglalkoztatását tekintve. Itt nem sikerült érdemben növelni az 55 százalék körüli szintet (az átlagos képzettségű munkaerő esetében a mutató 73 százalék, a magasan képzett munkaerőnél pedig 84 százalék), így számos tagállam foglalkoztatáspolitikájának középpontjába ezt a csoportot állította. Ezeknek az intézkedéseknek a keretében általában az adó- és járulékterhek csökkentésére került sor.

Kedvező értéket mutat a termelékenység változása is: 2005-ben 1 százalékkal, 2006-ban 1,5 százalékkal, 2007-ben pedig 1,4 százalékkal bővült az EU27 esetében. 1997 óta most volt először tapasztalható, hogy a termelékenység és a foglalkoztatás párhuzamosan bővülni tudott. Korai azonban még annak értékelése, hogy a termelékenység bővülése ciklikus faktoroknak tulajdonítható vagy strukturális okai is vannak.

A továbbra is fennálló problémák között első helyen kell említeni a tagállamok közötti jelentős eltéréseket az egy főre eső jövedelem vonatkozásában. 2007-ben az egy főre jutó GDP 10 százalékkal volt alacsonyabb az EU27-ben mint az EU15 esetében, az EU27 elmaradása az Egyesült Államokhoz képest 33 százalékos volt. Közben az EU15 és az USA közötti rést elsősorban a munkaerő alacsonyabb szintű felhasználása okozta (kevesebb munkaóra), addig az új tagállamok esetében a munka alacsonyabb termelékenysége volt az elmaradás oka (kevesebb az egy munkára jutó kibocsátás). Az utóbbi időszak trendjeinek jellemzője, hogy az új tagországok eredményesen konvergáltak és csökkenteni tudták a kibocsátási rést.

2. A LISSZABONI STRATÉGIA EREDMÉNYEI

2.1. MAKROGAZDASÁGI VONATKOZÁSOK

A közpénzügyek konszolidálása számos tagállam vonatkozásában kiemelt feladatot jelent. A Közösség legutóbbi – 2007 végén készült – jelentése az EU27-ek költségvetési deficitjét a GDP 1,1 százaléka körül várja. A legutóbbi tendenciák közösségi szinten kedvező képet mutatnak: a 2005-ös 2,5 százalékos hiányszintet sikerült csökkenteni, ezzel összhangban pedig egyre kevesebb tagállam ellen folyik túlzott deficit eljárás. Az infláció féken tartása érdekében tett törekvések is sikeresnek látszanak. Néhány tagállam számára viszont problémát jelent, hogy növekedése a túlfűtöttség jelét mutatja, és fizetési mérlegük passzívuma aggasztóan növekszik. A balti országok mellett Románia és Bulgária esetében is magas a külső deficit és az infláció, miközben több déli tagállam esetében (Görögország, Spanyolország, Portugália) a lassuló gazdasági növekedés veszélyezteti az egyensúlyt. Esetükben meghatározó, hogy megtalálják a megfelelő válaszlépéseket költségoldali versenyképességük megőrzése érdekében. Az államadósság szintjének alakulásában mutatkozó tendenciák is kedvezőek: a legutóbbi adat 60 százalék körüli értéket mutat.

Kiemelt makrogazdasági cél annak biztosítása, hogy a bérek változása összhangban legyen a termelékenység alakulásával, biztosítva a foglalkoztatás magas szintjét és a mérsékelt inflációt. A munkavállalásra ösztönző makrogazdasági feltételek (segélyek szabályozása, adórendszer) megteremtését szintén hangsúlyos helyen

kezeli a lisszaboni stratégia. Problémásnak bizonyult mindeddig a „flexicurity”¹ elvének alkalmazása, a rugalmasabb munkaerőpiaci szabályozás kialakítása. A következő időszak meghatározó kihívása lesz a munkát terhelő adók csökkentése olyan módon, hogy az ne veszélyeztesse a fiskális konszolidációt.

2.2. MIKROGAZDASÁGI VONATKOZÁSOK

A mikrogazdasági reformok jelentik a lisszaboni stratégia fő területét. A tagállamok által azonosított fő kihívások és az országspecifikus ajánlások jelentős része is ehhez a részhez köthető. A termelékenység javulását kitűző intézkedések döntő hányada a mikroökonómiai fejezethez kapcsolódik. Az eredmények értékelése során figyelemmel kell lenni arra, hogy a legtöbb intézkedés hatása csak hosszabb távon érzékelhető. Az európai növekedéssel kapcsolatban kiindulópontként megállapítható, hogy a második világháborút követően annak alapját elsősorban a tőkeakkumuláció és a máshol kifejlesztett innovációk átvétele biztosította. A felzárkózási folyamat végét követően ez a stratégia nem volt többé alkalmas a gazdaság dinamizálására, a fejlődés középpontjába az innovációt kellett állítani.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az Egyesült Államok és az Európai Unió közötti növekvő rést jelentős részben az információs és kommunikációs technológiák terén kialakult lemaradás okozza. Az információs és kommunikációs technológiák szektora a kilencvenes évektől kezdve egyértelműen a fejlett gazdaságok húzóágazatának bizonyult, számos egyéb szektor fejlődésének felgyorsulásához vezetett. Az információs és kommunikációs technológiákhoz kapcsolódó innovációk terén mutatkozó lemaradás tehát jelentős hatást gyakorol a teljes európai gazdaság teljesítményére.

Számos tanulmány hívja fel a figyelmet a verseny intenzitása és az innovációs teljesítmény közötti szoros összefüggésre. Az innovációra építő gazdaságok esetében megnő a szellemi tulajdon védelmének szerepe is. A lisszaboni stratégia által lefedett területek közül kiemelkedik az adminisztratív terhek csökkentésére irányuló törekvés, amely a szabályozásból fakadó terheknek a gazdasági teljesítményre gyakorolt negatív hatását hangsúlyozza. Hasonló hatás tulajdonítható a kereskedelem útjában álló akadályok lebontásának is. Fontos hangsúlyozni a munkaerőpiaci és a termékpiaci reformok összhangját, mivel az innovációt ösztönző termékpiaci környezet és az innovációt támogató munkaerőpiaci kínálat csak egymással összhangban érheti el a kívánt hatást.

2.3. FOGLALKOZTATÁSI VONATKOZÁSOK

A 2005 utáni időszak kedvező gazdasági környezete a munkaerőpiacokra is pozitív hatást gyakorolt. Hosszú idő óta először ekkor lehetett az Európai Unióban foglalkoztatás-intenzív növekedést tapasztalni. A lisszaboni stratégia legutóbbi ciklusa alatt az

¹ A rugalmasság (flexibility) és biztonság (security) együttes érvényesítése a munkaerőpiacon.

Unióban 6,5 millió új munkahely keletkezett, a munkanélküliségi mutató az előző éveknél kedvezőbb értéket mutatott. Ez részben nyilván ciklikus okokra vezethető vissza, de elsősorban a strukturális munkanélküliség csökkenése miatt jó okunk van hinni abban, hogy a lisszaboni stratégia keretében tett erőfeszítések kezdik éreztetni kedvező hatásaikat.

A kedvező eredmények ellenére számos komoly probléma továbbra is fennáll. A fiatalok körében tapasztalható munkanélküliség továbbra is duplája annak a szintnek, amely a teljes népesség körében jellemző. Ehhez kapcsolódik a korai iskolaelhagyás problémája is: az adatok szerint ez a fiatalok egy hatoda esetében fennáll. Nem tapasztalható meggyőző javulás a képzettségi szint vonatkozásában sem.

Továbbra is jelentős erőfeszítések szükségesek a munkaerő-piaci politikák terén, a strukturális munkanélküliség továbbra is nagyon magas, amelyre megoldást a várakozások szerint a „flexicurity” megközelítés széles körű és alapos alkalmazása hozhat. Ez a megközelítés ma már a tagállamok mintegy felének esetében érzékelhető módon van jelen, bár a teljesítmények között jelentős különbségek vannak. A munkaerőpiaci szegmentáció számos tagállamban komoly probléma. A politikai válságok elsősorban az új munkapiaci belépők számára igyekeznek könnyíteni a feltételeket, és emellett a rugalmasabb szerződési formákat igyekeznek előmozdítani. A munkára vonatkozó átfogó törvényi szabályozás ugyanakkor ritkán kerül elő a reformok során.

A szociális biztonsági rendszerek reformja a legtöbb esetben a nyugdíjreformra korlátozódott. Az aktív munkaerőpiaci beavatkozásokra rendelkezésre álló források nagysága 2000 óta csökkenő tendenciát mutat, ugyanakkor pozitívként meg kell jegyezni, hogy a beavatkozások sokkal inkább személyre szabottak lettek. Az élet-hosszig tartó tanulásban való részvétel uniós szinten valamivel nőtt, azonban a tagállamok felében csökkent.

A lisszaboni stratégia értékeléséhez szükséges, az EU27-re vonatkozó legfontosabb strukturális indikátorokat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Az EU27 strukturális indikátorai

	2000	2005	2006	2007	2010-es cél
GDP/fő (PPS; USA=100)	62,8	63,2	63,5	-	-
Egy foglalkoztatottra eső munkatermelékenység (USA=100)	71,3	69,7	69,9	-	-
Foglalkoztatás rátája (%)	62,2	63,5	64,5	-	70
Bruttó K+F kiadások (GERD)* (a GDP %-ában)	1,86	1,84	1,84	-	3
Fiatalok képzettségi szintje (legalább középfokú** végzettségűek aránya)	76,6	77,5	77,9	-	-
Összehasonlító árszintek (USA=100)	82,6	108,7	109,2	-	-
Üzleti beruházások (a GDP %-ában)	18,4	17,8	18,2	-	-
Regionális foglalkoztatási ráták szórása (%)	13,0	11,9	11,4	-	-
Hosszú távú munkanélküliségi ráta (%)	4,0	4,1	3,7	-	-
Üvegházhatású gázok kibocsátása (EU15, bázis=100)	96,6	98	-	-	92
Energiaintenzitás (olaj ekvivalens kg/1000 €-nyi GDP)	213,1	208,1	-	-	-
Áruszállítás GDP aránya* (1995=100)	-	105,4	106,7	-	-

* Eurostat becslés.

** „upper secondary education”

Forrás: Eurostat és saját számítások.

2.4. A LEGFONTOSABB EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Összefoglalva főbb megállapításainkat: a lisszaboni stratégia eredményeivel kapcsolatban a következő következtetések vonhatóak le :

- A kiemelt fejlődési mutatókat (növekedés és foglalkoztatás) szemügyre véve megállapítható, hogy a nemzeti jövedelem terén lassú ütemű felzárkózás érzékelhető a stratégia során fő referenciapontként kezelt Egyesült Államokhoz viszonyítva. A növekedési összetevők közül a foglalkoztatás tekintetében jelentősebb a felzárkózás, de 2005 óta a termelékenység vonatkozásában is csökkent az EU lemaradása. A foglalkoztatás terén 2010-re kitűzött 70 százalékos cél eléréséhez további erőfeszítések szükségesek.
- A K+F kiadások szintje gyakorlatilag stagnált, ezen a téren nem sikerült közelebb kerülni a 2010-re kitűzött 3 százalékos szinthez.
- A fiatalok képzettségi szintjének tekintetében érzékelhető pozitív elmozdulás, de mint láttuk, ez munkaerőpiaci helyzetük javulásában egyelőre kevésbé mutatkozik meg. A regionális különbségek csökkenése terén viszont kedvező folyamatokat tükröznek a mutatók. 2005 után a hosszú távú munkanélküliség szintjét is sikerült csökkenteni.
- A relatív árszintek terén jelentős átrendeződés történt az ezredforduló óta. Az árviszonyok változása az európai exportnak nem, a tőke kivitelnek viszont kedvezett.
- Az üzleti beruházások terén visszaesés után 2005-öt követően javulás volt megfigyelhető, amelynek eredményeképpen visszaállt az ezredforduló körüli szint.
- A gazdaság energiaintenzitását sikerült csökkenteni, ugyanakkor a kiotói célok teljesítéséhez nem került közelebb az EU, és az áruszállítás gazdasági súlya is növekedett.

Az eddigi eredmények alapján a következőkben prioritást kell adni a termelékenység innováció-vezérelt módon végrehajtott emelésének, oly módon hogy eközben a foglalkoztatás további javítása is szükséges. Nem szabad azonban semmiképpen sem elfeledkezni arról, hogy Európa nem légüres térben létezik: a globalizáció által mozgott nemzetközi gazdasági folyamatok elől nem tud elzárkózni, és az elmúlt bő évtizedben egyre inkább kénytelen olyan kihívásokkal is szembenézni, ezekre hatékony válaszokat megfogalmazni, amelyek a későbbiekben jelentősen befolyásolhatják a kontinens foglalkoztatási és növekedési kilátásait. Tanulmányunk a következőekben e kihívások két fontos, egymástól csak nehezen elválasztható aspektusát tárgyalja: a nemzetközi kereskedelem átrendeződő szerkezetét, valamint a vállalati relokáció (offshoring) kérdéskörét.

3. A LISSZABONI STRATÉGIA KÜLSŐ DIMENZIÓJA – A GLOBALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI

3.1. A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI A JÖVEDELMI EGYENLŐTLENSÉGEKRE ÉS FOGLALKOZTATÁSRA

A gazdasági globalizáció eredményeképpen Európának (és a fejlett világ más részeinek is) egyre inkább szembe kell nézniük bizonyos felemelkedő gazdaságok versenyével, különösen dél- és kelet-ázsiai országokéval. Nagy szériákban készített, erősen

munkaerő-igényes termékek esetén e térség vállalatainak hatalmas versenyelőnyük van az olcsóbb munkaerő révén, és az európai vállalatoknak is jobban megéri a kontinensen történő gyártás helyett inkább Ázsiából importálni, vagy a tulajdonosi előnyök megőrzése érdekében egyenesen oda telepíteni gyártásukat. A kompetitív nyomás révén csökkenhet Európában a kereslet a munkaerő-piac bizonyos szegmenseiben, aminek jelentős hatása lehet a foglalkoztatás szerkezetére és a jövedelmek eloszlására egyaránt.

A kereskedelmi és tőkepiaci globalizáció jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásai a tiszta elmélet szintjén igen könnyen beláthatóak: ha feltesszük, hogy a nemzetközi kereskedelem szereplői a Heckscher–Ohlin tételnek megfelelően, komparatív előnyeik szerint szakosodtak, akkor a Stolper–Samuelson tétel értelmében az importáru árának csökkenése révén a termelési szerkezetekben eltolódás megy végbe a szűkösen rendelkezésre álló tényező intenzív felhasználásával készült termék rovására, és a bőséges tényező intenzív felhasználását igénylő termék javára. Ha feltesszük, ahogy a fejlett országok esetén szokás, hogy Európában a munkaerő a relatíve szűkösen rendelkezésre álló tényező, a tőke pedig a relatíve bőséges, akkor a munkaerő iránti kereslet csökkenni fog, a tőke iránti kereslet pedig növekedni. Ennek megfelelően nőni fog a tőketulajdonosok jövedelme, és csökkenni fog a munkaerő tulajdonosaié.

A valóság azonban nem ilyen egyszerű. Túl azon, hogy a fent említett tételek premisszái (szabad, korlátozásoktól mentes nemzetközi kereskedelem, tökéletes áru- és tényezőpiacok stb.) a gyakorlatban nem érvényesülnek, nem igaz az sem, hogy a munkaerőt ennyire homogén tényezőként kezelhetjük. *Feenstra* és *Hanson* [1996; 1999] épp ezért, részben a Heckscher–Ohlin modellt továbbfejlesztve, különbséget tesznek relatíve alacsony és magas képzettségű munkaerő között. Természetesen felvetődik így a kérdés, hogy vajon csak a relatíve alacsonyabban képzett munkaerőt érinti-e hátrányosan a globalizáció, vagy a magas képzettségűt is: modelljük következtetése szerint a fejlett országokban csak az előbbit. A gyakorlatban azonban ez sem biztos, hogy így van. Míg sokáig elsősorban a valóban alacsonyabb képzettségű munkaerőt foglalkoztató feldolgozóipar volt kitéve a globalizációból származó nyomásoknak, addig ma már egyre inkább veszélyeztetettek a szolgáltató szektor dolgozói is.

A nyugat-európai ipari szerkezetekre és ezáltal a foglalkoztatásra kifejtett struktúraváltási nyomás hagyományosan a nemzetközi kereskedelem liberalizációjából származó növekvő versenyből eredt. E nyomás a hetvenes-nyolcvanas évektől vált egyre nyilvánvalóbbá az olyan „válságágazatok” hanyatlása révén, mint a textilipar, a vas- és acélgégyártás, vagy a hajógyártás. A nyolcvanas évektől a fejlett és fejlődő országokban is lejátszódó pénz- és tőkepiaci liberalizáció azonban egyre jobban lehetővé tette a vállalkozások számára, hogy maguk is jelen legyenek a termelés helyszínén, így a kereskedelem mellett megjelent a vállalati relokáció is, mint új jelenség. A transznacionális társaságok számára új üzletszervezési, stratégiai modellek nyíltak meg, ezek közül is a legfontosabb, hogy a szállítási és kommunikációs technológiák fejlődése révén lehetővé vált számukra termelési értékláncuk globális optimalizációja [Simai–Gál 2000]. A távolságnak egyre kisebb szerepe lett, ami lehetővé tette a cégek számára, hogy értékláncuknak minden egyes elemét oda telepítsék, ahol az a leghatékonyabban elvégezhető. A munkaintenzív termelési folyamatokat tehát elsősorban olyan térségekbe telepítik, ahol relatíve alacsony a munkaerő költsége. Itt az öreg kontinens egyértelműen hátrányban van: a magas adókkal terhelt bérköltségek és a

munkaerő-piacok túlszabályozottsága miatt nem tud versenyre kelni a dél-kelet-ázsiai országokkal.

Noha az Európában lezajlott, a második világháborút követően megindult *deindustrializációs* folyamat (azaz az ipari szektor gazdasági súlyának csökkenése) a nemzetközi verseny fokozódásán kívül számtalan más tényezőnek is felróható (például a növekvő jövedelmek révén növekszik a kereslet a szolgáltatásokra), az adatok alapján egyértelmű, hogy Európa súlya a világ ipari termelésében csökkenőben van (2. táblázat). Ha a foglalkoztatási adatokat nézzük, akkor látható, hogy Európában elsősorban a primer és a szekunder ágazat veszíti el a legtöbb munkahelyet, míg a szolgáltató szektorban növekszik a foglalkoztatottság [Storrie 2006: 28].

2. táblázat: A globális ipari tevékenység eloszlásának változása 1980–2001 (hozzáadott érték szerint, százalékban)

	1980	1990	2001
Fejlődő országok	13,7	14,4	23,7
KKE	19,3	8,9	2,7
Nyugat-Európa	32,1	34,0	26,2
Észak-Amerika	22,1	23,3	30,1
Kína	3,9	2,6	7,2

Forrás: European Commission 2004: 195

Összességében tehát kérdés, hogy hosszú távon mi a folyamat eredője: vajon több vagy kevesebb munkahely jön-e létre Európában a szerkezetváltás révén. Kétségtelen, hogy a tevékenységük egy részét külföldre szervező vállalatok hatékonysága és profitja növekszik, ez utóbbit újra befektetve további munkahelyeket hozhatnak létre. Emellett nemzetgazdasági szinten a kevésbé termelékeny munkaerő szabadul fel, és magasabb termelékenységgű szektorok felé orientálódhat. Természetesen e folyamatok egész mást jelentenek a munkavállalók szintjén, mint a vállalatoknak vagy az egész nemzetgazdaságnak. Míg a folyamat hosszú távon elősegíti az európai versenyképesség növekedését, addig a munkavállalók növekvő bizonytalansággal, rossz kilátásokkal és akár munkájuk elvesztésével is kénytelenek szembesülni, amit csak súlyosbít az állami védőháló gyengülése. A transznacionális vállalatok meghatározó szereplői és foglalkoztatói az európai gazdaságoknak, így nem meglepőek azok a félelmek, amelyeket egy-egy cég kivonulása okozhat egy országban. A gazdaságpolitikai döntéshozóknak tehát mindenképpen kezelniük kell ezt a jelenséget. Mint már említettük, a globalizáció révén végbemenő folyamatok azonban nemcsak a relatíve alacsonyabb képzettségű munkaerőt használó feldolgozóipart érintik, hanem egyre inkább jelen vannak a szolgáltatások terén. India már most a világ szolgáltató központjává nőtte ki magát, de a közép-kelet-európai térség, benne Magyarország is jelentős felvevője az ilyen jellegű befektetéseknek. Ez jelentősen fokozza a munkaerőpiaci félelmeket Nyugat-Európában.

3.2. EMPIRIKUS BIZONYÍTÉKOK

Bár, mint már említettük, az elmúlt években javultak az európai kontinens foglalkoztatási mutatói és a foglalkoztatás szintje, mégis érdemes áttekinteni az ez ellen ható,

nemzetközi folyamatokból következő tényezők hatásait. A nemzetközi kereskedelem és a vállalati relokáció foglalkoztatásra gyakorolt hatásai igen nehezen választhatóak el egymástól, hiszen a gyakorlatban (az európai foglalkoztatás szempontjából) nagyjából mindegy, hogy egy vállalat külföldi beszállítóktól, forgalmazóktól vásárol, vagy saját üzemet hoz létre külföldön (és ezzel egyidejűleg megszünteti gyártását a kontinensen). Emellett a munkahelyek számára több más egyéb tényező is befolyással lehet, kezdve a konjunktúrától, iparágai szerkezeteken és vállalatspecifikus tényezőkön át, a termelékenység alakulásáig – márpedig ezek hatását nagyon nehéz elkülöníteni a nemzetközi verseny hatásaitól. A munkahelyek számának változása, illetve a bérkülönbségek alakulása mögötti okokat bár nem nehéz azonosítani, az egyes tényezők számszerű hatását elkülöníteni mégis jelentős kihívás lehet, még ökonometriai módszerek használata esetén is. *Storrie* [2006] szerint épp ezért gyakorlatilag csak esettanulmányi szinten és a vállalati szintű adatok vizsgálata révén dönthető el, hogy mekkora munkahelycsökkenés is írható a kiszervezés és relokáció számájára. Esettanulmányokon alapuló kutatások esetén azonban gyakran nehéz a reprezentativitás biztosítása. A nemzetközi kereskedelem hatásai azonban így is csak nehezen mutathatók ki.

Emellett némi fogalmi zavarok is nehezítik a gyakorlati vizsgálatokat: a „relokáció”, „offshoring”, „outsourcing” kifejezéseket gyakran szinonimaként használják, pedig tartalmukban eltérő koncepciókról van szó. Talán a *relokáció* és az *offshoring* áll legközelebb egymáshoz, mindkettő egy adott vállalati tevékenység kitelepítését jelenti külföldre². Az *outsourcing* esetében azonban a vállalat az adott tevékenységét egy másik vállalatba szervezi ki, tehát nem megy végbe a tevékenység külföldre helyezése. Értelemszerűen nagyon is jelen van a kettő kombinációja, az offshore outsourcing is.

Több szerző (például *Cohen* [2007]) is felhívja arra a figyelmet, hogy a vállalatok közvetlen külföldi tőkeberuházásai kapcsán, szemben a közfelfogással, igen nehéz általánosításokba bocsátkozni. Ahhoz, hogy egy beruházás hatásait érdemben lehessen elemezni, legalább a beruházás motivációját ismerni kell. Ennek megfelelően, a hazai vállalatok külföldi beruházásai sem minden esetben jelentenek relokációt/offshoring-ot. A piacszerzésre irányuló beruházásoknak például nem biztos, hogy van negatív hatásuk a hazai munkaerő-piacokra, sőt a növekvő exportigények miatt még bővízhet is a foglalkoztatás. Elképzelhető azonban bizonyos helyettesítési hatás: a vállalat külföldön hozza létre az új piac ellátásához szükséges munkahelyeket, és nem otthon. Közvetlen munkahelycsökkenés azonban nem történik, legfeljebb kevesebb jön létre. A hatékonyságkereső beruházásoknál azonban más lehet a helyzet, főleg ha a vállalat célja a hazai piac ellátása alacsonyabb költségek mellett. Ez esetben a vállalat az anyaországban már meglévő üzemeket telepíthet át más, alacsonyabb költségű országokba, ami közvetlen munkahelyvesztéssel is jár.

Az európai vállalati struktúraváltásokról a legrészletesebb vállalati szintű adatokat a *European Restructuring Monitor* (ERM) tartalmazza [Storrie–Ward 2007]. Az adatgyűjtést a dublini székhelyű *European Foundation for the Improvement of Living*

² A relokáció az offshoringgal szemben a szó eredeti értelmében nem feltételezi, hogy az adott tevékenységet szükségszerűen "tengerentúlra", vagyis külföldre telepítsék, a gyakorlati használatban azonban ez a különbség elmosódott, és a következőekben mi is eltekintünk tőle.

and Working Conditions alapítvány végzi, és adatbázisuk tartalmazza a nyilvánosan bejelentett vállalati struktúraváltások legfontosabb adatait. Az adatbázis a 2003 és 2006 közötti időszakra összesen 3 475 esetet tart nyilván, amelyek több, mint 2,4 millió munkahely elvesztését jelentették. A 3. táblázat azt szemlélteti, hogy ezen csökkenésből mennyi is tudható be a vállalati relokációnak.

3. táblázat: Munkahely-vesztéssel járó vállalati struktúraváltások és a relokáció aránya az EU-ban, 2003–2006.

	Munkahelyvesztéssel járó vállalati struktúraváltások		Ebből: relokációs esetek		Relokáció aránya (%)	
	Esetek száma	Foglalkoztatás csökkenése	Esetek száma	Foglalkoztatás csökkenése	Esetek száma	Foglalkoztatás csökkenése
2003	745	525 389	55	47 011	7	9
2004	745	662 986	89	45 241	12	7
2005	1 049	657 072	112	63 894	11	10
2006	936	600 346	100	38 144	11	6
2003–2006	3 475	2 445 793	356	194 290	10	8

Forrás: Storrie–Ward 2007: 26

A 3. táblázatból látható, hogy a 2003 és 2006 között végbement vállalati struktúraváltásoknak mindössze 10 százaléka volt összefüggésben relokációs döntéssel, az EU-ban vállalati struktúraváltás miatt bekövetkezett foglalkoztatás-csökkenés mindössze 8 százaléka írható a számlájára. Ennek alapján tehát a relokáció messze nem tűnik olyan veszélyes jelenségnek, mint amennyire a napi híradások hallatán következtetni lehetne, és az sem igaz a 3. táblázat adatai alapján, hogy jelentősége rohamosan növekedne. Fontos azonban megjegyezni a fenti adatokra nézve, hogy az adatbázisba csak a nyilvánosan bejelentett esetek kerülnek be, tehát valószínűleg torzít a minta a nagyvállalatok javára, igaz, a kisebb cégek számára talán nehezebben elérhető versenyképesség-növelési eszközt jelent a tevékenységi relokáció. A szerzők is hangsúlyozzák, hogy adataik nem reprezentatívak. Másrészt, mint már tárgyaltuk, a globalizáció nem csak a relokáció, hanem a nemzetközi kereskedelem révén is hatással lehet a foglalkoztatásra: az európai vállalatok nem bírják a növekvő versenyt, és egy részük csődbe megy. Bár kétségtelen, hogy a vállalati csődök nem csak ezen tényezőre vezethetőek vissza, hanem régió-, szektor-, és vállalatspecifikus tényezőkre is, sokat mond az az adat, miszerint az ERM-ben lévő esetek közül a vizsgált időszakban több, mint 310 ezer munkahely megszűnése vállalatcsődöknek tudható be. Az adatok alapján azonban nem állapítható meg, hogy ebből mennyi írható a globalizáció, az élénkülő nemzetközi verseny számlájára.

Mindenképp érdemes a relokációnak betudható munkahely-megszűnéseket szektorok szerinti bontásban is vizsgálni annak érdekében, hogy megtudjuk, mennyire előrehaladott a tevékenység: vajon elsősorban a feldolgozóipart jellemzi, vagy a szolgáltatások érintettsége is növekszik? Az ERM adatai alapján nehezen állapítható meg egyértelmű trend a szektorok szintjén az EU egészére nézve, így a következőkben inkább csak néhány ország adatait említjük. Németország esetében a relokációból következő munkahelycsökkenés közel fele az autógyártásban következett be 2003 és 2006 között, ám jelentős volt a gépgyártás és a híradástechnikai eszközök gyártása terén is. A szolgáltató szektor esetén az egyetlen jelentősebb kiser-

vező az informatikai szektor volt, amely a munkahely-csökkenések 13 százalékát adta. Franciaország esetén is az ipari szektor a domináns: a gépgyártás, elektronika, híradástechnikai eszközök gyártása, valamint az autóipar együtt a relokáció révén bekövetkezett munkahelycsökkenések több, mint 60 százalékáért felelős. Olaszország esetén is hasonló jelenségeket figyelhetünk meg. A szolgáltató szektor relokációja leginkább az Egyesült Királyság esetén jelentős: a kitelepülés számlájára írható munkahelycsökkenések közel 60 százaléka a pénzügyi szektorban következett be a kérdéses időszakban. Ennek oka valószínűleg az ügyfélszolgálat és a támogató tevékenységek Indiába irányuló kiszervezése, amelyet értelemszerűen csak angol nyelvű országok tehetnek meg [Storrie–Ward 2007: 30].

3.3. A VÁLLALATI RELOKÁCIÓ NÉHÁNY HATÁSA

Kétségtelen, hogy az egyéni sorsok szintjén a vállalati relokáció (és tágabb értelemben a globalizáció által szükségessé tett alkalmazkodási folyamat) számtalan nehézséget okoz. A nemzetgazdaságok szintjén azonban mindez egy szükséges alkalmazkodási folyamat részeként történik. Az alacsony hozzáadott értéket előállító, munka-intenzív szektorok szerepe fokozatosan csökken, ám az így felszabaduló munkaerő átcsatornázható magasabb hozzáadott értéket előállító szektorokba, ami hosszútávon növeli a gazdaság termelékenységét és versenyképességét.

Történetek kísérletek a relokáció révén bekövetkező termelékenység-emelkedés vizsgálatára. Az IMF két kutatója, *Mary Amiti* és *Shang-Jin Wei* [2006] az 1992 és 2002 közti, az amerikai gazdaságra vonatkozó adatokat felhasználva, regressziós módszerekkel kimutatta, hogy a szolgáltatások kiszervezése, külföldre telepítése révén az amerikai gazdaság termelékenysége 11–13 százalékkal emelkedett. Hangsúlyozzák azonban, hogy egyrészt nem világos, hogy e termelékenység-növekedés milyen csatornákon keresztül ment végbe, másrészt nem világosak ennek a jövedelem-eloszlásra gyakorolt hatásai: elvileg ugyanis – mivel relatíve magasabb képzettséget igénylő munkahelyekről van szó – elképzelhető, hogy szolgáltatások növekvő külföldre telepítése éppen hogy enyhíti a feldolgozóipar relokációjából következő, korábban részletezett növekvő jövedelmi egyenlőtlenségeket.

Kétségtelen, hogy mind a vállalati relokáció, mind a nemzetközi kereskedelem (globalizáció által indukált) változó mintái és irányai befolyással vannak a jövedelmek eloszlására a fejlett országokban. Érdekes lehet tehát megvizsgálni, hogy miképpen alakultak valójában a jövedelemegyenlőtlenségek. A fejlett OECD-országok közül Franciaország kivételével valamennyi jelentős gazdaságban növekedtek a – Gini-koefficiensben kifejezett – jövedelmi egyenlőtlenségek 1980 és 2003 között [IMF 2007: 140]. Kétségtelenül jogosan felvethető a kérdés, hogy ez vajon betudható-e a globalizációnak (és ezáltal a globális kereskedelmi és tőkeforgalmi liberalizációnak) vagy nem? Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy valamilyen más tényező húzódik meg e jelenség mögött, a legvalószínűbb pedig az, hogy ez a technológiai fejlődés, amely egyszerre hajtja a globalizációt, és növeli a jövedelmi egyenlőtlenségeket. A technológiai fejlődés ugyanis elsősorban azoknak kedvez, akik rendelkeznek azzal a tudással, azokkal a képességekkel, amelyek a fejlettebb technológiai használatához, kezeléséhez szükségesek. Ezek azonban azok a rétegek, amelyek eleve

jobb képzettséggel, és így feltételezhetően magasabb jövedelmekkel is rendelkeznek. A technológia fejlődés tehát elviekben azoknak előnyös, akik eleve magasabban helyezkednek el a jövedelmi rangsorban. A Nemzetközi Valutaalap közgazdászai a szervezet 2007 őszi *World Economic Outlook* című kiadványában megerősítették az elképzelést: a fejlett országokban növekvő egyenlőtlenségekért nem a globalizáció a felelős, hanem sokkal inkább a technológiai fejlődés [IMF 2007]³. Bár a tanulmány nem teljesen meggyőző, hiszen a világ (és különösen a fejlődő országok) jövedelemeloszlásra vonatkozó adatai egyáltalán nem pontosak. Mindenesetre, ha a technológia jövedelemegyenlőtlenségeket gerjesztő szerepe valóban ilyen jelentős, akkor abból fontos szakpolitikai következtetések vonhatóak le.

4. JAVASLATOK AZ EURÓPAI STRUKTURÁLIS ÉS FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁK SZÁMÁRA

Az Európában végbemenő strukturális alkalmazkodási folyamatok elkerülhetetlen velejárói a technológiai fejlődésnek és a globalizációnak. E folyamatok kapcsán a kormányzatoknak kettős szerepük lehet:

- Elősegíteni az alkalmazkodás minél gyorsabb lefolyását, illetve a későbbi alkalmazkodást elősegítő struktúrák kialakulását.
- Tompítani az alkalmazkodás társadalmi költségeit.

A kapcsolódó politikák száma igen nagy, így összhangban a tanulmány eddigi hangsúlyával, a továbbiakban is elsősorban a foglalkoztatás szempontjából tárgyaljuk csak a kérdéskört. Sokan megfogalmazták már a kontinens teendőit és lehetséges válaszlelépéseit a globalizáció jelentette foglalkoztatási kihívásokra: munkaerőpiacok rugalmasságának növelése (a már említett „flexicurity” koncepciójával összefüggésben), atipikus foglalkoztatási formák elterjesztése (részmunkaidő, távmunka stb.), a veszélyeztetett munkavállalók számára átképzési programok indítása, a lakosság képzettségi szintjének növelése, az élethosszig tartó tanulás ösztönzése, magasabb hozzáadott értékű tevékenységekre való áttérés stb. A technológiai fejlődés révén növekvő jövedelemegyenlőtlenségek tükrében kiemelten fontos az oktatásban az esélyegyenlőség megteremtése, és az oktatás színvonalának növelése.

Két fontos, ám a fentiekkel ellentétben kevésbé gyakran elhangzó szakpolitikai javaslatot érdemes lehet megfogalmazni a foglalkoztatás védelme érdekében.

- A politikának meg kell teremtenie azokat a pozitív ösztönzőket, amelyek révén a transznacionális vállalatok megnövekedett profitjaik emelkedő hányadát fordítják olyan beruházásokra, amelyek Európában teremtenek munkahelyeket. Ennek hatékony eszközei lehetnek például a külföldi profitok hazautalását ösztönző adókedvezmények. Az Egyesült Államok „*Homeland Investment Act*”

3 Keresztmetszeti és idősoros adatokat felhasználó regressziós modelljük függő változója a Gini-koefficiens volt, a magyarázó változók között pedig találunk a kereskedelmi globalizációra (például kereskedelem aránya a GDP-ben stb.) és pénzügyi globalizációra (például FDI állomány aránya a GDP-ben) vonatkozó mutatókon túl számtalan kontroll mutatót: az IKT szektor arányát az ország teljes befektetés-állományában, a legalább másodfokú végzettséggel rendelkezők arányát, a foglalkoztatás ágazati megoszlását, a munka termelékenységét stb.

törvénye révén ezt sikerült előmozdítani, ez az európai államok számára is járható út lehet.

- A tömegtermelés kora a kontinensen lejárt, de a kisüzemi, kisszériás, magas minőségű termelésnek van jövője. A specializált, különleges igényeknek megfelelni képes, munkaerő-igényes termékek (például a bútoriparban) már csak azért sem gyárthatóak a távol-keleten, mert a kis szériák miatt a fajlagos szállítási költségek rendkívül magasak lennének. A kormányzatok feladata lehet ezen kisipari üzemek támogatása, a szakemberképzés⁴ javítása, piacra jutásuk elősegítése stb.

KÖVETKEZTETÉSEK

Bár 2005-ös újrafogalmazása óta a lisszaboni stratégia több eredményt is képes felmutatni, a globalizáció hatásai miatt nem engedhető meg, hogy Európa elégedett legyen. Összességében javultak az elmúlt években a kontinens foglalkoztatási mutató, a vállalati relokáció és a nemzetközi kereskedelem azonban inkább ezek ellen hat. A vállalati szintű adatok alapján a relokáció eddig viszonylag minimális szerepet játszott a kontinensen a foglalkoztatás csökkentésében, azonban korántsem zárható ki, sőt több szakértő szerint igen valószínű e folyamat élénkülése. A technológia fejlődése egyre szélesebb körben fogja lehetővé tenni a vállalatok számára tevékenységük fragmentációját és a globális optimalizálást, és olyan szektorok is egyre érintettebbek lesznek, amelyek eddig kimaradtak. A szolgáltató szektor relokációja például a kontinentális Európában egyelőre alacsony szintű, a K+F esetén pedig még valóban gyerekcipőben jár. A jövőben azonban e tevékenységek fokozódására lehet számítani.

A szociális feszültségek növekedése, a globalizációval szembeni ellenérzések terjedése mindenképpen negatívan hat Európa kohéziójára és ezáltal versenyképességére. A kormányzatoknak tehát koncentrálniuk kell arra, hogy ezen feszültségeket kezeljék. A világgazdasági alkalmazkodóképesség javítása keretében az Európai Unió lisszaboni stratégiájának hangsúlyos feladata a következő időszakban, hogy a „flexicurity” koncepciót a globalizáció kihívásainak megfelelni képes konkrét tartalommal töltsse meg.

IRODALOM

- Amiti, Mary-Wei, Shang-Jin (2006): „Service Offshoring and Productivity: Evidence from the United States” *NBER Working Paper* 11926
- Cohen, Stephen D. (2007): *Multinational corporations and foreign direct investment: Avoiding simplicity, embracing complexity*. Oxford: Oxford University Press

⁴ A legnagyobb kihívás, hogy ezen szakmák képviselői Európában rohamosan öregszenek, a fiatalok számára nem jelent kellően vonzó perspektívát az ilyen jellegű kézműves kisipar.

- European Commission (2004): *Employment in Europe 2004*. Brüsszel: Európai Bizottság
- European Commission (2007): *Commission's December 2007 Annual Progress Report*. http://ec.europa.eu/growthandjobs/european-dimension/200712-annual-progress-report/index_en.htm, lekérdezve 2008-04-26.
- Feenstra, Robert-Hanson, Gordon (1996): „Globalization, Offshoring, and Wage Inequality”. *American Economic Review* 86(2): 240-245.
- Feenstra, Robert-Hanson, Gordon (1999): „The Impact of Offshoring and High Technology Capital on Wages: Estimates for the United States, 1979-1990”. *Quarterly Journal of Economics* 114(3): 907-40.
- IMF (2007): *World Economic Outlook 2007 October. Globalization and Inequality*. Washington D.C.: IMF
- Marján Attila (2007): *Európa sorsa. Az öreg hölgy és a bika*. Budapest: HVG Könyvek
- Simai Mihály-Gál Péter (2000): *Új trendek és stratégiák a világgazdaságban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Storrie, Donald (2006): *Restructuring and employment in the EU: Concepts, measurement and Evidence*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Storrie, Donald-Ward, Terry (2007): *ERM Report 2007 - Restructuring and employment in the EU: The impact of globalization*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Szentes Tamás és munkaközössége (2006): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció II*. Budapest: Akadémiai Kiadó